
Szabó István¹:

A reformáció teológiája²

A cím és a konferencia témája tekintetében, had mondjam így, mindig az első előadó van a legkönnyebb, és bizonyos fokig a legnehezebb helyzetben. Főleg, ha a reformációról szólunk. A terhem többszörös is, mert elnéztem a meghívón a programot és én 30 perces előadással készültem... Fazekas püspök úr megnyugtató, hogy nyugodtan kitölthetem anekdotákkal a köztes időt... De azért lesz néhány fontos és súlyos mondandó, amit megpróbálok az eredetileg elkészített mondandóhoz kapcsolni.

Engedjék meg, hogy egy kicsit a címet kommentáljam. Nem a magam címét, hanem a főcímet „Új reformáció”. Azért is szükséges ezt megtenni – hát majd egyszer tarthatnánk erről is egy filológiai konferenciát – mert vajon melyik reformátor találta ki azt a mondatot, vagy mondást, hogy a megreformált egyházat mindig reformálni kell: „semper reformared, semper reformare debet”, szoktuk mondani. Nos, az én eddigi filológiai kutatásaim nem vezettek eredményre. Az első nyoma a VII. századból való. Némalföldről halljuk először ezt a mondatot. Nem találjuk sem Kálvinnál, sem Zwinglinél, sem Luthernél, sem Bullingernél, nemhogy a magyaroknál. Nem találjuk ezt a – leginkább a XX. és XXI. századot átható érzületet vagy gondolatot, hogy akkor vagyunk hűségesek a reformációban felvetettekhez, a nagy és súlyos gondolatokhoz, erős igyekezetekhez, ha – úgymond – beállunk a reformálás sodrába, és aztán a mi magunk korának az egyházát valamilyen program szerint elkezdjük reformálgatni, mert hogy az egyházat mindig reformálni kell.

Annyiban azonban mégis illeszthető ez a felvetés, – ha filológiailag nem is, de gondolatát tekintve – a reformáció korához, hogy a XVI. századot – ez szellemtörténelmi megjegyzés – szinte egészében,

¹ Dr. Szabó István, a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke, a Magyarországi Református Egyház Zsinatának lelkes elnöke, egyetemi tanár.

² A 2017. március 22-én, Komáromban elhangzott előadás átirat, szerkesztett változata.

egyfajta erőteljes vágyakozás, vagy nosztalgia hatotta át az elmúltak, a régmúltak iránt. Owen Chadwick angol egyháztörténész a reformációról írott könyvében azt mondja, hogy a XVI. századi ember mindent egy rózsaszínű szemüvegen keresztül nézett, már ami a múltban volt. Huizinga *A középkor alkonyáról* írott munkájában, inkább a XV. század végét, XVI. század elejét próbálja megmutatni mindenféle szempontból. Ő is megjegyzi, egy másfajta értelemben, hogy a középkori ember rajongott a régi dolgokért, egyfajta antikváriusi szemlélet hatotta át. Ha meg akarjuk érteni azt az ereklyekultuszt, ami ellen Luther is kellőképpen kikelt – miközben Bölcs Frigyes, az ő nagy patrónusa volt az egyik legnagyobb ereklyegyűjtő – akkor értjük, hogy ez nem pusztán egy teológiai vita, avagy teológiai kérdés volt. Nekünk, protestánsoknak is vannak „ereklyéink”: öregapám sétatálcája, dédanyám keszkenője, ezeket eltesszük és megőrizzük, mert ami régen volt, az igazabb volt, azt tisztább volt, az jobb volt, az szentebb volt és ezért nem is egészen véletlen, hogy végül is a reformáció szó maradt meg, holott maguk a reformátorok igen sokat beszélnek reneszánszról, újjászületésről. Ez a két szó, azt lehet mondani, hogy a XVI. század elején egymás riválisa volt. Vetekedtek, párhuzamosan sokat használták. Luther is sokat beszél az egyház újjászületéséről. Kálvin már kevesebbet, ő a második nemzedékhez tartozott, de ha az első nemzedék nagyjait idézzük: Zwingli egyértelműen újjászületésről beszél, a híres tübingeni teológus Brentius kizárólag csak újjászületésről hajlandó beszélni. Mászt jelent az újjászületés és mászt jelent a reformáció, ahogyan azt nekem hittanórán demonstrálták annak idején 7-8 éves koromban. A hittanár behozott egy kalapot, összegyűrte a szemünk láttára, majd kiütögette a posztót és azt mondta, hogy ez volt a reformáció. Deformálódott az egyház, és szépen helyreigazították a dolgokat, de ehhez nyilvánvalóan kellett egy eszmény, egy gondolat, egy ihletés, hogy ami régen történt az apostolok korában, az ő egyház idején, az mind igaz, vagy legalábbis tisztább, szentebb és jobb volt. Had hívjam fel mindenki figyelmét Melanchtonnak az Ágostai Hitvalláshoz írt több száz oldalas magyarázatára. Ő maga az Ágostai Hitvallás szerzője. Az apológia lényegét összefoglalva: semmiféle innováció nincs a reformációban. Tessék elfelejteni, hogy

jöttek itt a XVI. század elejei nyugtalan emberek és újítni akartak valamit, vagy valami újat találtak ki, vagy valami újat szerettek volna behozni. Az új utáni igyekezetében az ember könnyen elcsúszik, és abból eretnecség lesz, meg szakadás lesz, meg pártoskodás lesz. A régít akarták régi fényébe – vagy ahogy mondani szoktuk – új fénybe állítani. S mondja Melanchton az apológiában: mi nem akarunk új egyházat, nem akarunk új dogmákat, nem akarunk új tanításokat, nem akarunk új keresztyénséget, mi a Jézus Krisztus eredeti tiszta keresztyénségét akarjuk: az apostoloknak, a mártíroknak, az egyházatyáknak a keresztyénségét. Azért hangsúlyozom ezt, ilyen hosszasan – és még nem tartunk a dogmatikánál, vagy a reformáció teológiájánál – mert a mi korunkat, legalábbis a XX. század elejétől, az újnak az eszméje hatotta át. Ezt tessék megérteni, ez döntő szemléletbeli különbség és bajba jutunk Lutherrel, Kálvinnal, Szegedi Kis Istvánnal, Méliusz Juhász Péterrel, ha úgy tekintünk rájuk, mint az „új bajnokaira”. Mi az az új? Az egész XX. századot ez hatotta át. A munkásmozgalom Internacionáléja mit jelent? „A múltat végképp eltörölni”. Idézem a kínai kulturális forradalmat, ahol az egyik nagy törekvése volt a kínai kulturális forradalomnak, hogy mindent, ami régi, azt az enyészetnek kell átadni. Hogy hogyan jön össze a mi fejünkben ez a kettő? Miközben olvassuk a XVI. századi reformátorokat, azt látjuk, hogy Luther, Kálvin és a többiek is, állandóan az apostolokra meg a zsinatokra, meg az atyákra hivatkoznak. Szinte kicsendül minden szavukból és gondolatukból egy mély sóvárgás a régiek után, szinte nosztalgia, ahogyan megpróbálják letisztítani a ráragadt dolgokat: a történelemnek az „üledékét”. Amikor őket olvassuk, akkor nem biztos, hogy jól járunk, ha kikiáltjuk őket az „új bajnokainak”. Ez inkább a mi korunknak a gondolata. Had hivatkozzak egy német teológusra – ezt is buzgón olvasom, de csak azért, hogy tudjam, mit nem kell szeretnem – Jürgen Moltmannról van szó, aki nagy tanulmányokat írt erről a kérdéssről. Amikor írja az ő tanulmányait, a *Theologie der Hoffnung* (A reménység teológiája) egy újfajta eszkatológia felvázolásában azt is megkockáztatja – nem olyan hallatlan gondolat ez egyébként ilyen teológusoktól, mert mindig valami újat akarnak kitalálni – hogy a teológiának igazából az eszkatológiával

kellene kezdődnie. Hagyományosan ugye az eszkatológiát az Apostoli Hitvallás rendjében, meg a Biblia kanonikus könyveinek a rendjében is, a végén szoktuk tárgyalni.

Az ultima a középkor teológiai nyelvén a végső, az utolsó, az az Isten országának az elérkezésére vonatkozik, azt javasolja, hogy ne vacakoljunk már, az újból kell kiindulni! Sok értékes megjegyzése és gondolata van, de azt nem mondhatnánk, hogy akkor ezt a kettőt olyan rendkívül könnyű lenne összekombinálni, csak a teológiai problémát jelzem, rendszeres teológiai gond állandóan, hogy a protológiát, a teremtéstant, a gondviselést és az eszkatológiát hogyan kössük össze? Megsemmisíti-e az új a régit? Felemeli-e magába az új a régit, vagy éppen a régiből bontakozik-e ki az új? Ezek nehéz és súlyos kérdések.

Az általános megjegyzések után még néhány egészen konkrétan a témához tartozó megjegyzést is tennem kell. Ha hihetünk a középkor kutatóinak, – ha nekik nem hiszünk, akkor olvassuk a középkor szerzőit, költőit, kegyességi irodalmát, misztikusait, vagy nézzük meg a XVI. század elejét, vagy nézzük magát éppen Luther Mártont – a középkor vége, a reformáció kezdetének a kora, számunkra felfoghatatlanul vallásos kor volt. Ezt a megjegyzést azért tartom szükségesnek, mert amikor ma Lutherre, Kálvinra és a többiekre hivatkozunk, és követeljük, hogy az ő szellemükben, az ő nevükben reformáljuk meg az egyházunkat, akkor elvétjük azt a lényeges vonatkozást, hogy a középkor embere, a középkor Európája, a középkori Nyugat, Magyarország nyugatabbi széle – hiszen a kelet ortodoxiát nem érintette olyan mélyen, sőt szinte meg sem érintette a reformáció – rendkívüli vallásos kor volt. Csak így tudjuk leginkább jellemezni ezt az időszakot.

Megelőlegezetten azt tudom mondani, hogy a reformációt rosszul értelmezzük, hogy ha azt mondjuk, hogy ez egy ébredési mozgalom lett volna. Ébredni ott kell, ahol alszanak az emberek. Evangelizálni ott kell, ahol még a felületig sem jutott el az evangélium. A reformátorok esetében én inkább azt látom, hogy ők megpróbálták mederbe terelni a dolgokat. Egy túlbujánzó, mindenre kiterjedő vallásos kor volt ez. Kálvinnak van egy szép leírása erről az egyház megreformá-

lásának szükségességéről szóló apologetikus iratában. Azt mondja: olyan lett a szent egyház, mint egy sajátos célra megépített lakás vagy épület, ahová a kegyes lélek behordta a saját kegyességének mindenféle kellékét.

Kitérőt teszek. Annak idején, Kőbányán, ahol lelkész voltam, a tözsomszedságunkban lakott Zsiga bácsi, aki egyébként Jókai Mór leszármazottjának tartotta magát. Ezt én csak a mesélő kedvének javára tudtam volna írni. Az öregúr kukázó volt. Kertes házban lakott, de ő minden reggel felvette a nagy bőrkesztyűt, „turibotot”, s a szomszédos lakótelepen végigjárta a kukaledobókat és kis kerek kocsival hordta haza a holmit. Ezt nyugdíjas kora óta haláláig művelte. Menyezetig telehordta a lakást, a házat, a pincét, nem is beszélve a padlásról. Jó lesz az még valamire!

Mintha erre hajazna Kálvin hasonlata is. Az egyházat egy túlszűfolt teremhez, szobához hasonlítja, ahol már a lényeg, az úrasztalát, a szószéket, az imádság helyét már rég belepte a kegyes és vallásos élet túlbuzgása. Ha megnézzük – mert a római katolikusok nem nagyon hallották meg ezt a hasonlatot – pl. Észak-Olaszországban egy barokk templomot, akkor képet kaphatunk arról, hogy milyen a túlbuzgó vallásos lélek: megtenni, odavinni, odatenni, mert szükséges, mert jó lesz az még valamire, mert emlékezeti valamire. A vallásos lélek számtalan funkciója odakerült.

Ha ugrunk egyet a mi korunkba, akkor már-már ott tartunk, – én magam is, aki egyelőre nem adtam be a derekamat – hogy hát hordjuk tele most már mi is a jól letisztított református templomainkat. Olyan fásultság van vallásos tekintetben, hogy valami „külső dolgokkal” is ki kell zökkenteni az embereket a közönyösségükből, a szekularizát puritanizumból. A holland testvéreink a reformáció égisze alatt – most ironikus megjegyzéseket teszek – már eljutottak a gyertyázás állapotába. Holland református küldöttség érkezik Magyarországra és mosolyogva jönnek a gyülekezetbe, hogy meghozták az ajándékot, egy jókora nagy valamit. Nem holland sört hoznak a nagy hengerben, hanem biztos, hogy egy jókora gyertya van benne. Már hoztak rendelkezéseket arról, hogy húsvétkor milyen gyertya legyen, pünkösdkor milyen gyertya legyen, aratóünnepen milyen gyertya le-

gyen, karácsonyra milyen gyertya legyen. És én kilapozom Kálvin Institutiójának a IV. részét, ahol szörnyülködik a mi reformátorunk, hogy zsinatokat tartottak arról, zsinati végzéseket hoztak arról, hogy hogyan kell a templomokat berendezni és milyen ünnepkörben mit kell csinálni. Eltelt 500 év és a holland református testvéreink már itt tartanak.

Amikor nem elég a református lelkipásztornak az egyszerű civil öltözet, egy nyakkendővel meg egy palástocskával, hanem szivárványszínben pompáznak a protestáns lelkipásztorok, mint a kaka-du... És pávafarkat nyitnak, remélve ettől, hogy a mai ember mélyre temetett vallásos érzékenysége felgyullad, s megbérednek az emberek. Én ebben nem hiszek! Türelmes ember vagyok, bár néha be szoktam szólni a lelkipásztoraimnak, a gyülekezeti tagjaimnak és halálra sértődnek, hogy a püspök beleavatkozott az egyház megreformálásának a folyamatába. De akkor mindig tisztázni szoktuk, hogy ez azért nem reformáció. Lehet annak érezni, vagy annak gondolni, de ez nem az.

Inkább nézzük meg a régieket, hogy ki tudjuk azt mondani, hogy a reformáció nem lesz kívánságra. Természetesen a mi korunk is tele van nyugtalanító, nyomasztó valóságokkal, jelenségekkel, fejleményekkel. Természetesen szeretnénk keresztyéni módon ezekre feleletet adni, ámbár ez nem éppen egy keresztyén minta. Ez a kihívás, Olbrichtől, a történésztől van, aki a civilizációkat írja le így, hogy: az a civilizáció marad meg, amelyik a kihívásokra feleletet tud adni. Természeti analógiákat vesz. Maradjunk a hollandoknál. A hollandok 600 éve kiszáritják a mély földeket, gátakat építenek. Ez egy kihívás, hogy el ne nyelje őket a tenger. És amíg ezt tudják csinálni, amíg erre van feleletük, addig ők biztos fennmaradnak. Hogy erről lenne-e szó, hogy a provokáció az a világból jön-e, vagy a kultúrából, a civilizációból? Nos, azt gondolom, hogy ez a reformáció egyik döntő kérdése.

Néhány vonatkozást had említsek. Mire Luther odajut, hogy kitűzze a vitatételeit, addigra már az egész nyugati keresztyénségben egyetemes követelménnyé, igénnyé vált az egyház megújítása, újrászervezése, evangéliumi mértékhez való igazítása főben és falukban.

Abban már a józan történészek többsége megegyezik, hogy Európa legjobbjai igényelték és sürgették az egyház megújítását.

Előbb hivatkoztam az egyháztörténész Chadwick-re, aki azt mondja: az egyház valamelyik szélütött emberhez volt hasonló, aki tántorog, és nem tudja, hogy hova tart. Az európai civilizáció fejleményei úgy alakultak, hogy miközben egy rendkívüli lázas, népies vallásosság uralkodik, aközben magában az egyház szervezetében, intézményeiben, papságában, szerzetesrendjeiben, minőségében és kvalitásában semmit nem mutat ebből. Mindenki az egyház megújítását követelte.

A másik – ezt csak vitapontként vetem fel – a kérdés, hogy honnét is indult ez? Egyszer egy római katolikus értelmiségi körben tartottam előadást jó néhány évvel ezelőtt, a Pax Romana magyar római katolikus értelmiségi körben. Ők reform hajlamúak, a II. Vatikáni Zsinat nekik kevés, tehát tovább kellene menni: meghívtak egy reformátust, mondjuk el, hogyan kezdődött a reformáció. Elkezdődött egy beszélgetés és felállt ott az egyik atyafi, s azt mondta, úgy kellene, ahogy a középkori értelmiség is csinálta, például Luther. És akkor én bementem, hogy szerintem Luther nem volt értelmiségi. És akkor felrobbant a puliszka. Másfél óráig tartó vitatkozás alakult ki, – én nagyon élveztem – hogy most akkor értelmiségiek csinálták a reformációt, vagy nem értelmiségiek csinálták? Nos, én csak a vicc kedvéért mondtam, hogy Luther nem volt értelmiségi, de hát az Erfurti Egyetemen tanult, meg hogy minden reformátor Saint Andrewstól egészen Krakóig, Malagától Bolognáig. Ha megnézzük a reformátorok életét – a magyarokét is – mindegyikük egyetemen tanult. Ha a térképre rátesszük a középkori egyetemi hálózatot, Krakó, Malaga, Saint Andrews, Bologna, azt látjuk, hogy a reformátoroknak – mindegyiknek – volt valamilyen egyetemi stúdiuma.

Ebből kiindulva mondhatnánk azt, hogy ez egy értelmiségi mozgalom volt, főleg hogyha a nagy alakot, – szokták mondani, hogy ő lerakta a tojást és aztán Luther kiköltötte – ha Erasmust is idevesszük. Erasmusnak kulcsszerepe van abban, ahogy elindul a reformáció, hogy megjelenik a reformátorok gondolkodásában a forrás-elv, mert kell lennie egy forrásnak. És ez már nem a múlt iránti nosztalgiát je-

lenti, mert úgy is rendbe lehet tenni valamit, hogy nézzük meg, hol van őseinknek régi kardja, a falon függ, rozsdá marja, ide veled régi kardunk és akkor megvagyunk és kaszabolunk egyet.

Erasmus, – ha szabad ezt mondanom a szó legjobb értelmében – a felelős azért, hogy odatárja az egyház megújítására, meglevenítésére, újjászületésére vágyakozóknak a forrást. És ez a forrás egyúttal a reformáció kritériuma is lesz, ez a Szentírás. Azzal, hogy Erasmus bibliai stúdiumokat folytat, közzéteszi az Újszövetség görög nyelvű kiadását, volt olyan bátor, hogy hiányosak voltak a kéziratok és akkor a Vulgataból visszafordított görögre, és aztán neki ezért apológiát kellett tennie.

És ha végignézzük a reformátorok nemzedékét Luthertől kezdve, azt látjuk, hogy mindannyian Bibliamagyarázók, prédikátorok és kommentátorok végesten végig. És ha a magyarokat is végignézzük, bibliamagyarázók, bibliafordítók, kommentátorok ők is. Tehát amikor feltör ez a „láz”, hogy meg kell újítani az egyházat, akkor nem abból a szempontból kell megfontolásokat tennünk, hogy hát a nyugati civilizáció történetében végre legalább egyszer győzött az értelmiség, az egyetemet végzett emberek, a filoszok, a bölcsészek, magiszterek, jogászok, tudósok, akik odaálltak az anyaszentegyház mellé, mert se előtte, se azóta ilyen nem nagyon látunk, hanem lényeges meglátni, hogy egy komoly, értelmiségi, egyetemi szintű munka volt a reformáció forrásának, a Szentírásnak, a középpontba állítása.

Ami a teológiát illeti, itt nagyon nehéz bármit mondani. A mai, mostani konferenciánk tematikája nem a reformátorok teológiai ideálja szerint lett felosztva, hanem Schleiermacher szerint. Van történelmi teológia, van gyakorlati teológia, van dogmatika, de leginkább biblia teológia van, és ebből ágazódik el a teológia. Ez a XIX. század elejéről való: a teológia enciklopédikus rendszerének a felosztása.

A reformáció korában, ha teológiáról beszélünk, akkor inkább azt kellene megvizsgálnunk, hogy a középkor summáiból – Aquinói Tamásra, Lombardusra és a többiekre kell gondolni – a Sumából hogy vezet át az út Locihoz, ami nem teljesen ugyanaz. Az is, és nem is az. Tehát abból a teológiai munkából, amely a filozófiát, a teológiát, a fizikát, a metafizikát, a hagyományt és annak kommentárjait, a zsina-

tok végzéseit és a pápai dekretálisokat hogyan foglalja össze egy nagy summába, – inkább filozófiai, mint teológiai elvek mentén – hogyan próbálja a reformáció átépíteni abba, amit „loci comedis”-nek nevezünk. Melanchton indítja ezt a teológiai munkálkodást. Ez a döntő teológiai igazságoknak és igehelyeknek az egybegyűjtését jelentette. Tulajdonképpen, ha nem kopott volna el a szó, azt lehetne mondani, hogy közhelyek. A teológia közös helyei. Hogyan tárja ezt a hallgatóság elé, és hogy jön ez össze a Szentírás magyarázatával?

Ha a reformáció teológiájának lett volna dogmatikája, igen kockázatos dolog ebben az irányban állításokat tenni, hiszen ha végignézzük az ógyházi nagy dogmákat a reformáció tanításai fényében, akkor azt látjuk, hogy Melanchton igazat mondott: semmi újat nem akarok mondani. Ne tessenek a XVI. században valami nagy óriási dolgot, vagy egy bombát keresni. A Szentháromság tanról Luther, Kálvin és a többiek is azt mondják, hogy azt megalkották az ógyház atyai. Nincsen új „kitalációk” a Szentháromságról, legfeljebb, mint védelmi tanítást elővesszük, mert megjelentek az antitrinitáriusok.

Jézus Krisztus istenségéről és emberségéről egyáltalán nem óhajtottak újat mondani, de amikor felléptek a Krisztus istenségét tagadók, akkor őket a reformátorok arianusoknak nevezték, tehát a IV. századi eretnekséggel illették őket a XVI. században. Mi több, azt mondják a reformátorok, hogy amit az első hét ökumenikus zsinaton megalkottak, az nekünk elég és jó és tökéletes teológiai értelemben.

Ami változott az a Szentírás magyarázatára vonatkozik. Origenész allegóriáját a bűnök bűnének tartották. Ha Kálvint olvassuk, sokat hivatkozik a régiekre és nem is nevezi meg őket nagyon sokszor, csak némelyek azt mondják, nem akarja bántani a régi nagyokat. Origenészt is tisztelte, de amikor éppen odaér egy bibliai szöveg magyarázatához, amit hagyományosan ezer éveken keresztül allegorikusan magyaráztak, akkor Kálvin azt mondja, hogy milyen sületlenségekről beszélnek itt? Úgy kell érteni, ahogy ott van! A szó szerinti értelelem a mindenki számára világosan, felfogható értelelem a Szentírás üzenete.

Ebben azt gondolom, hogy a XVI. századi reformációban nagy egység van, és ha lehet valamiféle teológiai nóvumról beszélni – per-

sze ez sem nóvum, hiszen az ógyházban az antióchiai iskola így magyarázta a Szentírást, eltérően az alexandriaiaktól, az alexandriaiak inkább szívesebben hajlottak erre, s az antióchiaiak inkább a szövegyszerű értelmet kutatták és próbálták magyarázni, de ha valami új újságot keresünk – akkor ez lenne az. De leginkább és a legnagyobb újság, hogy elkezdtek olvasni a Szentírást.

Ha volt a XVI. századi reformációban robbanás és bomba – márpedig volt – ami aztán átalakította az egyházi életet, átalakította a közéletet, a közgondolkodást, a gazdasági életet, tudományos szemléletmódot, sorolhatnánk a végtelenségig, az éppen az volt, ha megvan a forrás: a Szentírás. S ha megvan, akkor azt oda kell adni. És ebben egy hallatlan nagy bátorságot látok, hiszen a reformátorok tökéletesen jól tudták, hogy milyen kockázattal jár a Bibliát odaadni bárkinek a kezébe. És ezek a „bárkik” a középkorban a legjobban kiképzett tudós emberek voltak. És Szabó Istvánról ki beszél Sárbogárdon? Neki is odaadjuk a Bibliát. Meg Kovács Ödön kovácsmesternek. Lefordítjuk anyanyelvre, mert a reformáció koráig csak a Vulgátát olvasták. Egy-két „elvarázsolt” tudós tudott görögül meg héberül. A középkorban is voltak ilyen Bibliamagyarázók. És akkor lefordítjuk angolra, lefordítjuk németre, lefordítjuk franciára, lefordítjuk magyarra, mindegyiknek az ő nyelvén, ahogyan Szilveszter János mondja az Újszövetség fordításának a bevezetőjében.

A legfontosabb, amit én most ebből szeretnék kiemelni, az az, hogy ebből egy nyelvrobbanás is lett. Ha valaki a franciák szövegát elemzi, hogy az mikor alakult ki, ahhoz Kálvin Jánosnak igen nagy köze van. Ha valaki meg akarja érteni Shakespeare-t, ahhoz olvasnia kell az ún. Geneve Bibelt, az első nagy angol bibliafordítást, ahogy tudjuk, hogy Shakespeare rendre olvasta. Vagy mi, magyarok, miért azt az irodalmi nyelvet használjuk, amit használunk? Hogy alakult ki ez az irodalmi nyelv? Hát kinyitjuk a Károli féle Bibliafordítást, és akkor azt mondjuk történetesen, hogy északkelet-magyarországi dialektus volt. Mert beszélhetnénk „őzve” is, meg „ízve”. Kecskeméti Mihály azt mondja az 55. zsoltárban, hogy ha nekem szárnyam lőtt volna, innen elröpöltem volna. Károli úgy fordítja, hogy elrepültem volna. Ha Méliusz Juhász Péter fordításait megnézzük, önála a szép

az szíp. De ennél sokkal többről is szó van. Egy nyelvrobbanás következik be. A Szentírás olvasásának magyarázása, az Isten kinyilatkoztatásának a megértésére tett igyekezet, az a törekvés, hogy a keresztyén életet a Szentírás alapelveire építsék rá, egy fantasztikus nyelvújítást hoz létre. És ez természetesen bekövetkezik 120 év alatt. A latin háttérbe szorul, megszűnik egyetemes közvetítő nyelvnek lenni. Mostanság éppen az egyetemes közvetítő nyelv az angol. Vagy kezdjünk el gyorsan kínait tanulni, vagy ne adj Isten arabot... A XVI. században a latinnal egészen biztosan így volt.

Még két tételt szeretnék említeni. Az első az ún. solák kérdése. 500. évfordulónk van, és rendre mondogatjuk a „sola fide”-t, a „sola gratia”-t, a „solus Christus”-t, a „sola scriptura”-t és hozzátesszük a református plusszt, a Soli Deo Gloriát természetesen, emlékeztetve a lutheránus testvéreket, hogy arról azért nem szabad elfeledkezni. És hajlunk arra, hogy ebbe a négy tételbe foglaljuk bele a reformáció korának egész teológiáját.

Belemegyek nagyon szívesen, ez lehet öt fejezet, vagy öt fő fejezet cím, de inkább azt kell mondanom – elnézést kérek a lutheránusoktól, az előbb pikírt voltam velük kapcsolatban, most ezt jóváteszem – a XX. század egyik nagy lutheránus teológusával, Paul Tillichel szólva, aki azt mondja, hogy a teológia szerkezete körkörös szerkezetű. Ez lenne az a kompromisszum, amint jelezem. Ami a „Summa” és a „Loci” között van, mert a kettő ugye azért nem nagyon jön össze. Azt mondja Tillich, hogy a teológia nagy témái, nagy toposzai, érintkeznek egymással, összefüggenek egymással, ezért tulajdonképpen teljesen mindegy, hogy hol lépünk be a teológiai körbe. Ha becsületek vagyunk és végigjárjuk a teológiai kört, ami egy termékeny kör, akkor mindegyik nagy kérdéssel előbb utóbb találkozunk.

Kezdhetjük a „sola fide”-vel, de természetesen én reformátusként azt fogom mondani, hogy mi az, hogy sola fide? Akkor azonnal el kell kezdenünk a vitatkozást és fideizmusba fogunk belefulladni és akkor a hitünk lesz az érdemszerző nem a cselekedetünk. Ez is megtörtént itt-ott, egy-két protestáns szektában. Kegyelemből. Ez már inkább reformátusul hangzik, mert minden kegyelemből van. Na de miért van az a kegyelem? És ha nincsen érdemünk, akkor ki a mi érde-

münk? Akkor mégiscsak eljutunk Jézus Krisztushoz, az Ő egyedüli érdeméhez. Egészen pontosan – teológusul szólva – Jézus Krisztus az egyetlen érdem. És akkor mégiscsak el fogunk jutni ahhoz, hogy ezt honnan tudjuk? Csak a Szentírásból tudjuk. Más nekünk erről nem beszél. És mire néz az egész? A választ keresve 1641-ben vagyunk a Westminsteri Zsinaton, Angliában, ahol az első kérdése a Westminsteri Káténak az, hogy mivégre teremtette Isten az embert? Azért, hogy Istenét megismertje. Ezt mondja a Heidelbergi Káté is, csak egy kicsit másképp: Vele örökké tartó boldogságban éljen. A westminsteri hitvallás azt mondja, hogy Őt élvezze és dicsőítse. És akkor már ott vagyunk az Isten dicsőségénél. De még hány teológiai toposz van! Még hány téma van! Még hány kérdés vetődik fel! Például csak egyet mondok. Az egyháznak és a kultúrának a kapcsolata. Az egyháznak és az államnak a kapcsolata. És a teológiai akadémiának a kapcsolata. Az egyháznak és az egyetemnek a kapcsolata. És milyen legyen az egyházkormányzat? Püspökök dirigáljanak, vagy a püspökök dirigáljanak úgy, hogy nekik a presbitériumok mondják meg, hogy mit csináljanak? Vagy az esperesek, a seniorok igazgatják igazából az egyházat? És akkor még beszélhetnék az egyházfegyelemről, a liturgiáról... Ajánlom mindenkinek szíves figyelmébe Buzogány Dezső ékes fordításában a II. Helvét Hitvallást, ahogy azt Bullinger a reformáció második nemzedékének a végén összefoglalja. Egyszóval amikor a solákhöz érünk, arra szeretnék kérni mindenkit, hogy ne úgy tekintsen ezekre, mint teológiai redukciókra. Ezzel szoktak bántani bennünket a római katolikusok, leginkább Pázmány volt az, aki azt mondja ellenreformációs törekvéseiben, hogy: újra és újra hangot adok annak, hogy az eretnekek Calvinus, Lutherus és elfajzott magyar fattyaik, követőik, akik hagyják, hogy a tört a gallérjuk alá bökjék, ezek mind megcsappantották a keresztény igazságot, vagyis redukálták. Amikor a solákat mondom, bennünk is óhatatlanul előjön ez az érzés, hogy nem kell itten semmit csinálni, csak ki kell állni és el kell mondani, hogy „sola fide”. Elmondtuk a nagy igazságot. Azt kell mondani, hogy „sola gratia”. De a reformáció nem redukció volt, hanem koncentráció. És az egészen mást jelent.

Ha egyetlen területre belépünk, akkor ezt meg fogjuk érteni. Ezt hagytam a végére. Ez pedig az egyház meghatározása. Ez mindig nagy kérdés volt, különösen a reformáció idején. Innen indultunk: milyen a középkori egyház? Hogy él a középkori ember? Mit tud a középkori egyház a középkor világában tenni? 1517. október 31-én még nem volt világos, de a reformáció 2., 3. évében, illetve a lipcsei disputa után már igen, hogy nem lesz „olcsó dolog” az, amit Luther akar, hogy a pápa törölje el a búcsúcédulákat. Egyébként a tridenti zsinaton eltörölték. Ennél azért itt többről van szó! Ez mélyebb, ez alakítani fog az egyházon, ez formálni fogja az egyházat, na de hát mi az egyház?

Egy angol teológus, az ökumenikus mozgalom kezdetekor – valamikor az 1930-as években – mondta, hogy a nagy teológiai kérdéseket az óegyház idején megtárgyalták és dűlőre vitték. Ott már nem kell izgulni. Egyetlen kérdés marad nyitva, amit az óegyház zsinatai nem tudtak elrendezni, ez magának az egyháznak a kérdése. Ecclesia que? Mi az egyház? Ha a reformációhoz odaérkezünk, akkor nagyon hamar meg kell adnunk a definíciót, hogy mi az igazi egyház? Mi az az egyház, ami után áhítoztok, ti reformátorok? Mi az a kép, amire vissza akarjátok formálni, vagy amire ki akarjátok újítani az egyházat? Ott van még az emlékezetünkben annak az összenyomott kalapnak az eredeti formája, amire majd kiütögetjük, amire kikalapáljuk, vagy elveszett ez? És nagyon megdöbbentő, nagyon egyszerű, primitív teológiai definíciót adnak a reformátorok. Ahol az Isten ígését hirdetik, ahol a szentségeket megfelelő módon, helyesen kiszolgáltatják és – néhány puritánabb atyafinál ott van az is, hogy – ahol a jó egyházfegyelmet gyakorolják, – ami egyébként az igehirdetésből, ha jó az igehirdetés, automatikusan következne – az az egyház. Ennyi az egyház. Jönnek a római katolikus testvérek és azt mondják, hogy ez redukció. Hogy a reformátorok „ezt is levágták”, „azt is elhagyták”, „ezt is kirakták”, „azt is kidobták” és lecsökkentették. Ám ha nagyon mélyen belegondolunk, akkor azt kell mondanunk, hogy ez koncentráció volt. Mert mi létesíti a keresztyén hitet? Isten ígérének a hirdetése. Mi a dolga az anyaszentegyháznak? Hogy hitre hívjon. De mással nem tud hitre hívni, csak Isten ígérének a hirdetésével! Nem akarom

ezt végigmondani, ajánlom mindenkinek, hogy idézze maga elé Kálvin János Institutiójának a szerkezetét. Kezdi a kettős ismerettel, az istenismerettel, az önismerettel; folytatja az ember Istentől való elhanyagolásával; folytatja az isteni előképű segédeszközök felsorolásával, Isten jó rendjével, szent élettörvénnyel, a krisztusi váltsággal, a hittel, ami által Isten előtt megigazulunk, ami által rendbe jön a dolgunk Isten előtt és a IV. részben beszél azokról a segédeszközökről, amelyek által az Isten minket a megszerzett üdvösségben megtart. Ilyen az egyháztan. Vagyis nem redukcióról van szó! Nem arról van szó, hogy oda van csapva az egyház valami esetleges függelékként és már hallom a szívekben dübörögni ez esetben az 1960-as évek német szlogenjét „Christ sein ohne Kirche”. Az Úr Isten kíméljen meg minket ettől az új reformációtól, mert már Magyarországon is hallottam, hogy úgy kell ám jó keresztyénnek lenni, hogy nem vagyunk vallásosak. Ezt minden hívő eljuttatja...

Most már befejeztem az előadást, most már prédikálok: tehát nem vagyunk vallásosak, hanem hívők vagyunk... Sajnálom, Kálvin János Institutiójának az a címe, hogy Institutio Christiane Religiosis – A keresztyén vallás rendszere. Hát akkor szegény Kálvint is dobjuk már ki, mert ő is csak vallásos könyvet írt. De mi hívők akarunk lenni és bennünket a hitünk gyakorlásában leginkább az anyaszentegyház gátol... Hát nem tudom! És sarjadnak az új reformáció eszméi, de ez szerintem csak az ember szívében lakozó tarack, az óembert pusztá kézzel nem lehet kiirtani. Az egyház a megszerzett üdvösség megtartásában számunkra adott isteni eszköz. A reformátorok nem redukálják az egyházat, merthogy túl sok egyház volt a középkorban. És VIII. Henrik is azt kívánta, hogy kevesebb egyház legyen: konfiskáljuk a kolostorokat, meg a templomokat, meg az iskolákat és mindent vegyünk el az egyháztól. Legyen az egyház olyan szegény, mint az Úr Jézus Krisztus volt, meg az ég madarai. Tetszetek erről olvasni? Mezítláb, koldulni... ezt az egyházat mindenki tudná szeretni! Erről lett volna szó? Nem! Inkább arról a mély, meghatározó felismerésről, amelyről a Heidelbergi Káté is úgy fogalmaz, hogy Isten úgy vezetett bennünket felelősségre, hogy ez nem magányos turistaútja kinek-kinek. „Szóló keresztyénség” nincsen! Egy közös-

ségbe hív el bennünket, s ez a közösség az egyház, ahol egymás irányában épülünk, egymás által erősödünk és Isten segítségével az üdvösségig élni tudunk.

Egyszóval ha ma valaki új reformáción töri a fejét, mert úgy érzi, hogy az anyaszentegyházon csak egy új reformáció segíthet, annak azt javaslom tisztelettel, hogy nézzen bele a reformáció tükrébe és abból egyértelművé válik, hogy a reformátorok megfogalmazása szerint nem az volt, hogy ki segít már ezen a szegény anyaszentegyházon? Hanem az, hogy hogyan segít az anyaszentegyház mindannyiunknak, kinek-kinek, az anyaszentegyház tagjainak a Krisztusban nekünk ajándékozott üdvösségben megmaradni! Merthogy – Kálvinnal szólva – az egyházban és azon kívül, reggel és este, a tanulópadban és az imaközösségben, a banknál, sorban állva, a pénztárnál és kukoricát kapálva az egész életünknek Istennel van dolga!

Köszönöm a figyelmüket.